IDEA STUDIES Journal
International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies
Open Access Refereed E-Journal & Indexed & Puplishing
e-ISSN:2587-2168
2021 Volume: 7 / Issue: 30 / Page: 395-401
Doi No: http://dx.doi.org/10.26728/ideas.426
Arrived : 12.04.2021
Published: 11.06.2021
RESEARCH ARTICLE

NAHÇIVAN'IN VARLIK MÜCADELESİNDE TÜRKİYE

Turkey In Nakhchivan's Struggle For Existence

Mirali SEYİDOV [1]

Doç. Dr. Abdulvahap AKINCI [2]

Cite As: Seyidov, M. & Akıncı, A. (2021). "Nahçıvan'ın Varlık Mücadelesinde Türkiye", International Journal of Disciplines Economics & Administrative Scienves Studies, (e-ISSN:2587-2168), Vol:7, Issue:30; pp:395-401

ÖZET

Türkiye'nin dış politikasında Güney Kafkasya öncelikli yerlerden birini tutmaktadır. Güney Kafkasya'da Türk-Müslüman nüfusunun varlığı, tarihin her aşamasında Türkiye açısından bölgenin önemini artırmıştır. Güney Kafkasya'nın önemli stratejik noktalarından biri olan Nahçıvan, Türkiye siyasetinde önemli yere sahiptir. Nahçıvan, uzun süre zarfında önce Osmanlı Devleti'nin, daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin yoğun siyasi desteği içinde gelişmiştir. Önemli stratejik ulaşım yolları üzerinde yerleşen Nahçıvan, tüm Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında doğrudan bir karasal bağlantı görevini görmüştür. Çalışmada, Türkiye'nin Güney Kafkasya politikasında Nahçıvan'ın bölgesel öneminin tarihsel gelişimi incelenecek, Türkiye'nin Nahçıvan'ın garantörüne dönüşme süreci irdelenecek ve Türkiye-Azerbaycan ilişkiler çerçevesinde Nahçıvan faktörünün güncel durumu değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Güney Kafkasya, Nahçıvan, Azerbaycan, Ermenistan, Moskova Antlaşması, Kars Antlaşması, 10 Kasım 2020 Bildirisi

ABSTRACT

The South Caucasus region occupies one of the first places in Turkey's foreign policy. The presence of the Turkish-Muslim population in the South Caucasus, has increased the importance of the region in terms of each stage in Turkey's history. Nakhchivan is one of the important strategic points in the South Caucasus and occupies an important place in Turkish politics. Nakhchivan developed for a long time with intensive political support, first from the Ottoman Empire, then from the Turkish Republic. Nakhchivan, located on important strategic transport routes, is a direct link between all the Turkish republics and Turkey. Nakhchivan, located on important strategic transport routes, is a direct link between all the Turkish republics and Turkey. The study will examine the historical development of Nakhichevan's regional significance in Turkey's South Caucasus policy, explore Turkey's path to becoming a guarantor of Nakhichevan, and assess the current state of the Nakhichevan factor within the framework of Turkish-Azerbaijani relations.

Key words: Turkey, South Caucasus, Nakhchivan, Azerbaijan, Armenia, Moscow Treaty. Kars Treaty, Declaration of 10 November 2020.

1. GİRİŞ

Güney Kafkasya, jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle çok önemli bir coğrafyada yer almaktadır. Ortadoğu, Avrupa ve Asya arasında yer alan ve tarih boyunca çatışan jeopolitik çıkarların arenası olan Güney Kafkasya, coğrafi önemi ve enerji kaynakları nedeniyle Avrasya'nın dayanağı olarak nitelendirilebilir. Yüzyıllar boyunca emperyalist güçler bölgeyi ele geçirmeye ve Güney Kafkasya'yı etki alanlarına katmak için burayı bir üs olarak kullanmaya çalışmıştır. Tarihsel olarak, her büyük gücün kendi politikasını gerçekleştirirken çeşitli faktörlere dayandığı bilinmektedir. Osmanlı'nın Güney Kafkasya politikasının temel faktörü Müslüman Türk toplumunun çıkarlarını korumak ve aynı zamanda kendi sınırlarının güvenliğini sağlamak olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye açısından Nahçıvan'ın coğrafi, siyasi, ekonomik ve kültürel konumu özel önem arz etmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün "Türk Kapısı", Kazım Karabekir Paşa'nın "Doğu Kapısı" olarak adlandırdığı Nahçıvan, başta Azerbaycan olmak üzere tüm Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında fiziki bağlantısı olan tek topraktır. Bu nedenle Nahçıvan, Türkiye için özel bir anlam ve önem taşımaktadır. Stratejik ulaşım yolları üzerinde bulunan Nahçıvan, her zaman komşu devletlerin çıkarlarının konusu olmuştur. Türkiye'nin bu bölgedeki siyaseti tarihsel olarak jeopolitik siyasetin sınırlarını aşarak, milli birlik ve kardeşlik seviyesine ulaşmıştır. Türkiye'nin Güney Kafkasya politikasında Nahçıvan faktörünün öneminin anlaşılması için tarihsel arka planın gözden geçirilmesi, Nahçıvan ile ilgili siyasi süreçlerde Türkiye'nin tepkisinin ve konumunun değerlendirilmesi gerekmektedir.

[1] Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bölümü, Kocaeli/Türkiye
0000-0001-9806-5440
[2] Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bölümü, Kocaeli/Türkiye
0000-0001-9973-1118

2. NAHÇIVAN'IN KISA TARİHİ

Nahçıvan, XV-XVIII. yüzyıllarda yoğun bir siyasi mücadele alanını anımsatmaktaydı. Nahçıvan XV. yüzyılda Karakoyunlu ve daha sonra Akkoyunlu devletlerinin bir parçası olmuş ve 1501'de Safevilerin egemenliğine girmiştir. Daha sonra Nahçıvan, Nadir Şah'ın devletine büyük mücadeleler sonucu birleştirilmiş ve bu devletin yıkılmasından sonra Azerbaycan'da kurulan on sekiz hanlıktan birinin merkezi olmuştur (Qasımov, 2014: 239).

2.1. 19.Yüzyıl'da Nahçıvan

Azerbaycan topraklarının Rusya ile İran arasında bölünmesine yol açan 1828 Türkmençay Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Rusya, bölgedeki konumunu güçlendirmeye yönelik saldırgan faaliyetini güçlendirmiştir. Rusya, Nahçıvan ve Erivan dahil olmakla Aras Nehri'nden kuzeydeki tüm tarihi Azerbaycan topraklarını kendi topraklarına katmıştır. Bu durumla barışmak istemeyen Osmanlı, 1828-1829 yılları arasında Rusya İmparatorluğuyla harp etse de yenilerek Edirne Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır (Kop, 2003: 557-559). Bu antlaşmayla; Osmanlı, Nahçıvan'nın Rusya'ya birleştiğini kabul etmiştir. Tüm bu tarihsel olaylara Rusya'nın bölgedeki güçlenmesi, Ermenilerin bu bölgelere kitlesel olarak yerleştirilmesi eşlik etmiştir. Bu siyaset 19. yüzyılın sonlarına kadar aktif bir şekilde sürdürülmüş, İran'dan ve Osmanlı'dan ermeniler Karabağ, Nahçıvan ve etraftaki bölgelere göçürülmüş, Nahçıvan'ın Müslüman Türk nüfusu katliamlarla azaltılmış ve nüfusun içeriği kaba şekilde değiştirilmeye çalışılmıştır. Nahçıvan ve Erivan Hanlıklarının işgalinden sonra I. Nikolay'ın emriyle bölgede tarihi Azerbaycan torpakları hesabına Ermeni vilayeti oluşturulmuştur (Quliyev, 2006: 15). Genel olarak 19. Yüzyılın ortalarına kadar farklı idari, siyasi kararlarla Nahçıvan ve Karabağ Azerbaycan'dan kopartılmaya çalışılmıştır. Çar Hükümeti'nin yeni idari ıslahatı sonucunda, Kafkasya'nın yönetimi yeni oluşturulan Kafkas Canişinliğine devredilmiştir. 1849 yılına gelindiğinde Nahçıvan ve Ordubad'ın dahil olduğu Erivan Guberniyası oluşturulmuş, bölgede ermenileştirme siyaseti devam ettirilmiştir (Hacıyev ve diğerleri, 2017: 27). Tüm bu süreçler Azerbaycan'ın batı bölgelerinin yapay şekilde bağlı olduğu tarihi bağlarının kopartılmasına yöneltilmiştir.

3. SSCB'NİN KURULMASINDAN ÖNCE GÜNEY KAFKASYA

20. yüzyılın başlarında uluslararası durum, sömürgelerin elde tutulması ve yeni toprakların fethi için büyük güçler arasındaki açık veya gizli mücadelelerin yoğunlaşması açısından karmaşık bir tarihsel aşama olmuştur. Birinci Dünya Savaşı; dünya düzenini bozmuş, monarşilerin sonunu hızlandırmıştır. Bolşeviklerin 1917 Şubat ve Ekim devrimleriyle Rusya'da çarlık rejimi son bulmuştur. İmparatorluğun her yerinde olduğu gibi Nahçıvan'da da işçi ve askeri şuralar kurulmuş ancak onların temelleri sağlam olmadığı için kısa sürede faaliyetleri durdurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda, Çarlık ordusu doğu sınırlarında Doğu Anadolu'da Erzincan'a kadar ilerlese de, Bolşevik Devrimi'nden sonra buradan çekilmiştir. Siyasi karmaşadan yararlanmak isteyen Ermeniler; Kars, Van, Erzurum, Muş, Bitlis, Erivan, Nahçıvan, Ordubad ve Zengezur'u kapsayan topraklarda Ermeni devleti kurmak amacıyla silahlı birlikler oluşturmuş ve yerel halka karşı katliamlar yapmışlar (Şimşek, 2010: 119). "Büyük Ermesitan" rüyasını gerçekleştirmeye çalışan Ermeniler, Nahçıvan'ın Azerbaycan'dan kopartılması için her türlü yola başvurmuştur. 1918-1920 yıllarında kademeli bir şekilde Azerbaycan'ın ana topraklarından tecrit edilen Nahçıvan, çok gergin ve çelişkili bir dönem yaşamıştır.

Ermenilerin bölgedeki Müslüman Türk nüfus üzerindeki uyguladığı şiddet ve baskısı, Osmanlı Devletini çok endişelendirmekteydi. 1918'in ilk aylarında Bakü'nün Bolşevik-Taşnak birliğinin elinde olduğu zaman, Nahçıvan Müslüman Milli Komitesi ancak Osmanlı devletinden gerçek yardım alabilmiştir. 1918 baharında Nahçıvan Milli Komitesi'nin Başkanı Cafergulu han Nahçıvanlı, o zaman Türklerin yönetimi altında olan Maku hanlığına gitmiş ve Maku hanı aracılığıyla Türk komutanlığı ile temas kurmuştur. Türk birliklerinin Nahçıvan'da yerleştirilmesi konusunda görüşmeler yapılmıştır. Güney Kafkasya Seymi'nin Nahçıvan ilçesindeki temsilcisi, Cafergulu Han'ın faaliyetlerinden memnun kalmamış ve bunu Nahçıvan yönetiminin Güney Kafkasya Seymi'ni ve Rusya'yı tanıma konusundaki isteksizliği olarak değerlendirmiştir (Hacıyev ve diğerleri, 2017: 157-159). Her halükarda, Taşnakların niyetlerini iyi bilen Türk komutanlığı, Şubat 1918'de güvenlik önlemleri almış ve birliklerini doğuya doğru ilerletmiştir. Ermeniler tarafından 1918'in Mayıs-Temmuz aylarında Nahçıvan halkına karşı işlenen soykırımın ölçeği, Andranik'in bölgeye gelişiyle önemli ölçüde genişlemiştir (Cəfərli, 2008: 237-241). 15 Mayıs 1918'de, Türk orduları Arpaçay'ın doğusuna doğru hareket etmiştir. 14 Temmuz 1918'de Nahçıvan, Ermeni silahlı birlikleri tarafından işgal edilmiş, bölge halkı işgencelere maruz kalmıştır. Bunun üzerine 20 Temmuz 1918 tarihinde Türk orduları Nahçıvan'a ulaşarak, bölgeyi Ermeni işgalından kurtarmışlar. Bölgeye Kazım Karabekir Paşa'nın gelişiyle Ermenilerin Nahçıvan'a

yönelik saldırılarını önlemek daha da kolaylaştı. O dönemde Güney Kafkasya'da Osmanlı askerlerinin varlığı bölgedeki Müslüman Türk nüfusun güvenliği için hayati önem taşımaktaydı (Musayev, 1998: 61-64).

26-28 Mayıs 1918'de Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra, Ermenistan'ın Taşnak hükümeti Nahçıvan'ı ilhak etme politikası izlemeye başlamıştır. Sadece bölgeye Türk askerlerinin gönderilmesi ve yerel halkın aktif direnişi Nahçıvan'ın Ermeni egemenliğine girmesini engellemiştir. Yeni kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, kuzeyde Bolşeviklerin ve güneyde Ermenilerin askeri saldırısından korunmak için bir uzlaşma politikası izlemiştir. Bu uzlaşmacı politikanın sonucunda, Azerbaycan eski şehri Revan, Ermenilere verilmiştir. Tüm bu olayların sonucunda "Büyük Ermenistan" fikrini gerçekleştirmek isteyen Taşnaklar daha çok etki elde etmişler. Böylesine zor ve ağır bir dönemde Ermeni haydut gruplarının silahlı saldırılarına cesurca direnen Nahçıvan halkı, tek kurtuluşunu Azerbaycan'a bağımlı kalmakta görmüştür. Bu dönemde Türk devletinin sağladığı siyasi ve askeri yardımlar paha biçilmez bir rol oynamış ve Nahçıvan'ın parçalanmasının karşısını almıştır (Məmmədov, 2010: 3).

Brest-Litovsk Anlaşması'nın şartlarına göre, Haziran-Temmuz aylarında Ardahan, Kars ve Batum sancaklarında halk oylaması yapılmış ve yerel halk Osmanlı'ya bağlı kalma kararı almıştır. Oylama sonucunda Osmanlı'ya geçen topraklarda Batum ve Kars sancakları oluşturuldu (Ural, 2011: 255-262). Bu anlaşmanın Nahçıvan açısından en önemli tarafı, bölgenin Osmanlı Devleti'nin himayesine geçmesi olmuştur. Böylece, 14 Eylül 1918 tarihinde Nahçıvan, yeni oluşturulan Kars sancağına birleştirilmiştir (Sadıqov, 1995: 17)

Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olan Osmanlı ordusu, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Antlaşması'na esasen, Azerbaycan'dan çekilmek zorunda kalmıştır. Türk askerlerinin Nahçıvan, Zengezur ve Karabağ'dan çıkmasının ardından Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve halkının kaderi yeniden tehditle karşılaşmıştır. Osmanlı Devleti, Kars, Ardahan ve Batum'u kaybetmemek için Nahçıvan, Surmalı, Gümrü, Ahalkalaki ve etraf bölgeleri boşaltmak zorunda kalmıştır (Benhür, 2009: 23-26). Osmanlı ordusunun geri çekilmesinden sonra bölgenin refahından endişe duyan bölge ahalisi kendi yönetimlerini kurmak amacıyla faaliyetlere başladılar. Şerur, Nahçıvan, Ordubad, Erivan, Eçmiyazin ve Iğdır'ın Müslüman nüfusunun temsilcileri Aras Türk Hükümeti'ni kurdular. Ermeni saldırılarının arttığı ve Osmanlı ordu birliklerinin Nahçıvan'dan çekildiği bir dönemde Aras Türk Cumhuriyeti'nin kurulması ve faaliyet göstermesinin asıl amacı bölgenin güvenliğinin ve toprak bütünlüğünün korunması olmuştur (Hüseynzadə, 2011: 46-47). Aras Türk Cumhuriyeti toprakları Nahçıvan, Ordubad, Şerur-Dereleyez mahallerinin yanı sıra Sardarabad, Ulhanlı, Vedibasar, Gamarlı, Megri ve diğer bölgeleri kapsamıştır (Quliyev, 2006: 23).

30 Kasım 1918'de Kars'da Milli Şura Hükümeti kurulmuş ve Müslüman Türk nüfusun yaşadığı bölgeleri kapsamıştır. 1919'un başlarında Nahçıvan, Milli Şura Hükümeti tarafından oluşturulan Cenub-ı Garbi Kafkas Hükûmet-i Cumhuriyeti'ne (Güneybatı Kafkas Geçici Hükûmeti) birleştirilmiştir. 26 Ocak'ta, İngiliz Albayı Laughton, Nahçıvan'a Askeri vali olarak gönderilse de, bölgeyi Milli Şura Hükümeti'nin temsilcileri yönetmiştir (Şimşek, 2010: 119). Bölgeye gönderilen İngiliz ve Amerikalı valiler, tüm siyasi etkilerini kullanarak bölgeyi Ermeni yönetimine vermeye çalımışlardır. 1919 başlarında Nahçıvan'ı ele geçiren İngilizler, genç cumhuriyeti tanımamış ve halkın görüşünü sormadan Nahçıvan ve Şarur bölgelerinin Ermenistan toprakları olduğunu ilan etmişler. İngiliz siyasi kurnazlığı sonucunda, 12 Nisan 1919'da görüşmeler adıyla kandırılan Cenub-ı Garbi Kafkas Hükûmet-i Cumhuriyeti'nin liderleri hapsedilmiş ve Malta'ya sürgün edilmiştir. Bunun sonucunda, Batum'dan Nahçıvan'a kadar olan bölgelerde yaşayan Müslüman nüfus, Şura hükümetleri kurmaya başladılar. Kısa sürede Nahçıvan'da kurulan Şura; Nahçıvan, Culfa, Ordubad ve Şahtahtı'nı kapsamıştır. Temmuz 1919'da İnglizlerin asker ve silah yardımından yararlanan Ermeniler Nahçıvan'ı işgal etmişler. Bölgeye yardım için gelen Türk orduları, Nahçıvan Ulusal Komitesinin askeri birlikleriyle beraber, İngilizlerin Nahçıvan'dan ayrılmasından yararlanarak Taşnak ordusunu Nahçıvan'dan çıkarmıştırlar (Mustafayev, 2013: 79-81).

1919'da Azerbaycan'ın birçok bölgelsinin, özellikle Zangezur'un Ermenistan tarafından işgal edilmesi sonucunda Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın geri kalanından bölgesel olarak ayrılması süreci başlatılmıştır. Ermenistan'ın işgal politikası etnik temizlemeye yol açmış, bölgenin Müslüman Türk ahalisi soykırıma uğramıştır. Ekim 1919'un başlarında, Zengezur'un 110 büyük Türk-Müslüman köyü yıklımış, nüfusu katledilmiştir. Zengezur ilçesinden Nahçıvan'a büyük mülteci göçü yaşanmıştır (Azerbaycan Tarihi, 2001: 416). 28 Nisan 1920'de Azerbaycan'da Sovyet iktidarının ilan edilmesinden kısa bir süre sonra, 28 Temmuz 1920'de Zengezur'un Azerbaycan'dan koparılarak Ermenistan'a birleştirilmesi, Nahçıvan'ı bölgesel olarak Azerbaycan'dan tamamen ayırmıştır. Tüm bu siyasi süreçler, Nahçıvan'ın Ermenistan'a birleştirilmesi veya tamamen özerkliği konusunu gündeme getirmiştir. Ermenistan SSC, bu tarihten itibaren defalarca Nahçıvan'ı

ilhak etmeye çalışmıştır. Ancak Ocak 1921'de yapılan halk oylamasında Nahçıvan nüfusunun %90'ı Azerbaycan SSCB'nin içinde kalarak özerk olmayı seçmesi, Ermenilerin bu asılsız isteklerini bastırmıştır (Sultanova, 2018: 5).

4. TÜRKİYE'NİN NAHÇIVAN'IN GARANTÖRÜ HALİNE GELMESİ

Bölgenin özerklik statüsü, 1921 yılında Rusya ile Türkiye arasında imzalanan Moskova Antlaşması ve daha sonra Türkiye ile Güney Kafkasya Cumhuriyetleri arasında imzalanan Kars Antlaşması ile resmiyet kazanmıştır. Rus heyeti, Ermenistan'ın Azerbaycan'la sınırlarını değişmeye ve gelecekte Nahçıvan'ın statüsünü revize etme meselesini gündeme getirmesine çalışmıştır (Hacıyev. 2016: 2-4). Öte yandan Şerur-Dereleyez bölgesinin etnik olarak bölünmesini savunan Rus heyeti, Azerbaycan'ın Türkiye ile sınırlarını daraltmak ve Ermenistan'ın sınırlarını genişletmek için çalışmıştır. Bunun aksine, Türkiye Delegasyonu, Nahçıvan'ın statüsü meselesini yalnızca Azerbaycan'ın sınırları içinde görüşülmesini savunmuştur (Hacıyev, 2019:10-14). Başta Azerbaycan'ın sınır güvenliği olmak üzere gelecekte bu tür olayların gerçek tehlikesinin farkına varan Türk tarafı, bu konunun Türkiye'nin doğu sınırının güvenliği açısından önemli olduğunu anlamıştır. Antlaşma sonucunda, Şarur-Dereleyez bölgesinin Nahçıvan topraklarına atfedilmesine, Erivan'ın tartışmalı bölümünde ise sınırın Ermenistan, Azerbaycan ve Türkiye temsilcilerinden oluşan karma bir komisyon tarafından belirlenmesine karar verilmiştir. Böylece, yalnızca Türk heyetinin ısrarı sayesinde Nahçıvan'ın statüsü sorunu Azerbaycan lehine çözülmüştür (Qafarov, 2011: 399). 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması, Türkiye ile Güney Kafkasya'nın üç Sovyet cumhuriyeti arasındaki gelecekteki sınırları önceden belirlemiştir. Bununla beraber Ermenilerin Türkiye ve Azerbaycan toprakları pahasına kendi topraklarını genişletme planlarını da engellenmiştir. 16 Mart 1921 tarihli Sovyet-Türk Moskova Antlaşması'nın hükümlerini uygulamak ve Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki üç Sovyet cumhuriyetiyle ilişkilerini düzenlemek için yeni bir konferans düzenleme ihtiyacı doğmuştur. 13 Ekim 1921'de Güney Kafkasya'daki Sovyet Cumhuriyetleri ile Türk hükümeti ve Sovyet Rusya'nın katılımıyla uluslararası antlaşma imzalanmıştır. Anlaşmanın 5. Maddesi uyarınca, Türkiye Cumhuriyeti, Ermenistan ve Azerbaycan hükümetleri, Azerbaycan'ın himayesinde Nahçıvan vilayetinin özerk bölgesini kurmayı kabul etmişlerdir (Soysal, 1989: 40-46). Türk dünyasına düşman olan güçlerin niyetleri Nahçıvan'ı Ermenistan ile birleştirmek ve Nahçıvan'ı ülkenin ana topraklarından ayırmak olmuştur. Bununla Azerbaycan ve Türkiye arasındaki iletişimin kesilmesi amaçlanmıştır. Bu sebeten, Nahçıvan'ın özerkliği konusu bir gereklilik haline gelmiştir. Nahçıvan'ın özerklik statüsünü kesin olarak tanımlayan Moskova ve Kars Anlaşmalarının imzalanmasının ardından Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Nahçıvan'ın nüfusunun Müslüman Türk olması, bölgenin Ermenilerin yönetimine geçmesine her zaman engel olmuştur. 9 Şubat 1924'te Nahçıvan'ın fiili özerkliğinin ilan edilmesiyle birlikte, Azerbaycan'ın tarihi topraklarının güvenliği ve gelecekteki gelişimi sağlanmıştır (Musayev, 1996: 321).

18 Haziran 1932'de Türkiye'nin İran ile sınırları yeniden çizilmiştir. Bu zamana kadar Türkiye'nin Nahçıvan'a doğrudan yolu olmamıştır. Türkiye, Nahçıvan'ın karşısında yer alan 11 km'lik toprak parçasını İran'dan satın almıştır (Efe ve Kızıl, 2017: 87-89). Türkiye'nin en kısa kara sınırına sahip olduğu komşusu Nahçıvan'dır. Bu sınır, İran hükumetinden toprak değiş tokuş yapılarak oluşturulmuştur. Bu küçük sınır büyük jeopolitik anlam taşımaktadır. Özerk Cumhuriyete karşı olası saldırı durumunda, Türkiye tarafının kayıtsız kalmayacağının delilidir.

5. BAĞIMSIZLIK SONRASI NAHÇIVAN'IN VARLIK MÜCADELESİ VE TÜRKİYE İÇİN ÖNEMİ

1990'lı yılların başlarında SSCB'nin çöküşünün yarattığı karmaşadan faydalanan Ermeniler, Nahçıvan'a karşı toprak taleplerini işgallerle gerçekleştirmeye karar verdiler. 20 Ocak 1990'da Sovyet birliklerinin Bakü'ye askeri müdahalesinden kısa süre sonra, Ermeni silahlı birlikleri de Nahçıvan'ın sınır bölgelerine saldırmışlar. Böylece, Nahçıvan'ın Sederek ilinin Kerki köyü işgal edilmiştir. Ermeniler tüm Nahçıvan ele geçirmek amacıyla esaslı harekete geçmiş ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Azerbaycan'ın ana toprakları arasında doğrudan ulaşım ve iletişim bağlantılarını kesmişler (Hacıyev, 2018: 7). Ermenistan'ın saldırıları sonucunda Nahçıvan'da ciddi yiyecek ve yakıt sıkıntısı ortaya çıkmıştır.

Mayıs 1992'de Ermenistan, Dağlık Karabağın işgalini devam ettirerek Şuşa ve Laçın şehirlerini ele geçirmiştir. Bölgesel siyasi ve askeri karmaşadan yararlanan Ermeniler Nahçıvan'a karşı arazi iddialarını dile getirerek, askeri saldırılarını yoğunlaştırdılar. Türkiye ile sınır bölgede yerleşen Sederek iline askeri saldırılar düzenlediler. Sederek'in Ermeni birliklerinin eline geçmesi, Türkiye'nin Nahçıvan ile sınırını tamamen kapatabilirdi. Türkiye'nin diplomatik çabaları sonucunda Ermenilerin bu planları engellenmiştir. 18 Mayıs 1992'de Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Yüksek Meclis Başkanı Haydar Aliyev, Nahçıvan'a yönelik

Ermeni saldırısının durdurulması için Türkiye'den yardım talebinde bulunmuştur (Məmmədov, 2010: 3). Bunun ürzerine, Başbakan Vekili Erdal İnönü, Ermenistan Başbakanı R. Ovanisyan'ı arayarak, Nahçıvana yönelik saldırıların durdurulmamasının sonuçlarının çok ağır olacağını iletmiştir. Bunun sonucunda 19 Mayıs 1992'de Türkiye hükümeti, 1921 Kars Antlaşması ile Nahçıvan'ın özerkliğinin garantörü olduğunu ve bölgeye yönelik saldırıların Türkiye'ye karşı saldırı niteliği taşımasına yönelik özel bir bildiri yayınlamıştır (Öztığ, 2018: 419). Bu bildirinin ardınca 28 Mayıs 1992'de açılan Sadarak-Dilucu köprüsü (Ümit Köprüsü), Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu köprünün açılması, siyasi ve ekonomik kriz yaşayan Nahçıvan'ı hem siyasi hem de ekonomik albukadan çıkarmıştır.

Birinci Karabağ Savaşı yıllarında Türkiye'nin Nahçıvan'a maddi ve manevi desteği, bölgenin refahının sağlanmasına ve gelecek gelişiminin desteklenmesine güçlü etki göstermiştir. Bölge Türkiye'nin desteği sayesinde politik istikrar kazanmış ve ekonomik ilerleme yakalamıştır. Nahçıvan'ın politik önemini dikkate alan Azerbaycan ve Türkiye, bölgenin gelişimi için beraber çalışmaktadırlar. Bu bağlamda, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi gibi mega projelerin sınırlarının genişlendirerek Nahçıvan'ı da kapsaması için çalışmalar sürdürülmektedir.

27 Eylül 2020'de Ermenistan askeri birliklerinin Azerbaycan'a saldırısı nedeniyle başlayan ve 44 gün süren İkinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan'ın tarihi topraklarının, Karabağ'ın geri alınmasıyla sonuçlanmıştır. Savaş sırasında Türkiye, Azerbaycan'ı onun hak mücadelesinde desteklemiştir. Azerbaycan, Rusya ve Ermenistan yetkilileri tarafından 10 Kasım 2020'de imzalanan Bildiride Birinci Karabağ Savaşında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin zorla durdurulmuş iletişim ve ulaşım bağlarının restorasyonuna ilişkin madde yer almıştır (https://president.az/articles/45924). Bildirinin bu maddesi, bölgedeki ulaşım ve iletişim sisteminin restorasyonuna ve Azerbaycan'ın uluslararası taşımacılık ve lojistik sistemindeki konumunun güçlendirilmesine yol açacağı beklenmektedir.

10 Kasım 2020 Bildirisi'nin Nahçıvan ile ilgili hükümlerinde, tüm ekonomik bağlantılar ve ulaşım bağlantılarının yeniden yapılandırılması meselesi yer almıştır. Anlaşmada, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşım bağlantılarının güvenliğini garanti edilmiştir. Bu bağlamda Zengezur koridorunun açılması, Azerbaycan'dan başlayıp, Ermenistan'dan geçerek Nahçıvan'a gidecek yolcu ve yük taşımacılığı düzenleyecektir. Bildirinin bu maddesi, Azerbaycan ile doğrudan kara bağlantısı olmayan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında ulaştırma koridoru vaad etmektedir. Bu koridor Azerbaycan ve Türkiye için büyük ekonomik önem taşımaktadır. Nahçıvan koridorunun işe başlaması, yolcu ve yük taşımacılığında hem zaman faktörünü azaltacak hem de maliyetleri önemli ölçüde düşürecektir. Tüm bunların Nahçıvan'ı uluslararası bir lojistik merkeze dönüştüreceği beklenmektedir. Anlaşmanın bu maddesinin gerçekleştirilmesinden sonra Nahçıvan, Güney Kafkasya'da ulaşım sisteminin ana damarı haline gelecektir (Əliyeva, 2020: 8).

Ulaşım bağlarının yeniden düzenlenmesi, Nahçıvan'ı Asya ve Avrupa arasında önemli transit noktarından birine dönüştürecektir. Bunun yanı sıra, Zengezur koridorunun açılması, Azerbaycan'ı Türkiye ile doğrudan ilişkilendireceğinden, ekonomik ve ticari iş birliğinin derinleşmesi ve daha da genişlenmesine yol açacağı beklenmektedir. Bu koridorun etkin çalışması durumunda Güney Kafkasya'da uzun süre zarfında oluşmuş ulaşım sisteminin yönü, hacmi ve kalitesi önemli ölçüde değişecektir.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Güney Kafkasya bölgesi geleneksel olarak dünya siyasetinde önemli bir rol oynamaktadır. Yüzyıllar boyunca bu bölge, farklı devletlerinin ve siyasi güçlerin çıkar meydanına dönüşmüştür. Güney Kafkasya, Türkiye'nin jeopolitik ve askeri çıkarları alanında her zaman özel önem taşımıştır. Türkiye'nin genişlemesinin en aktif yönlerinden biri tarihsel olarak bu istikamette gerçekleşmiştir. Bölgenin Müslüman Türk halkı bu gelişmenin en önemli faktörlerinden biri olmuştur. Karabağ, Erivan, Nahçıvan ve etraf bölgelerin nüfusu Türkiye ile kültürel bağlara sahip olmuşlardır. Rusya İmparatorluğu ve ardından Sovyetler Birliği, Türk nüfusunun, Güney Kafkasya yönünde genişlemesi yolunda sınırlar oluşturarak gelişen Türk genişlemesi için güçlü caydırıcı hamleler yapmıştır. Bunun için devamlı şekilde Ermeniler Güney Kafkasya'ya yerleştirilmiştir. Böylece, Türkiye ile Azerbaycan arasında tampon bölge oluşturulmuştur. Türkiyenin; Türk Cumhuriyetleri, özellikle Azerbaycan ile ilişkileri, iletişimi, ulaşımı sadece Nahçıvan aracılığıyla korunmuştur. Bu koridorun kaybedilmesi durumunda Türkiye ile Azerbaycan arasındaki iletişimi sonlandıracağını anlayan taraflar, bu bölge üzerinde keskin mücadeleye başlamışlardır. Türkiye'nin bu yöndeki temel tarihsel hedefi: Nahçıvan'ın özerkliğinin kazanılması ve korunması olmuştur.

Nahçıvan'ın özerklik sorunu sadece savaş alanlarında çözülmemiştir. Ayrıca aktif olarak diplomatik ve siyasi tartışmalara yol açmıştır. Bu meselenin Transkafkasya Seym'inde, 1918-20'de Türkiye Cumhuriyeti, Ermenistan ve Azerbaycan ulusal konsey ve parlamentolarında ve Versay Barışında defalarca tartışılmıştır. Nahçıvan'ın statüsü ayrıca, Sovyet iktidarının ilk yıllarında Azerbaycan ve Ermenistan devrimci komitelerinde, Rusya Halk Komiserleri Konseyi'nde ve Rus Komünist Bolşevik Partisi Siyasi Bürosunda tartışılmıştır. Bu bağlamda Türkmençay Antlaşması'ndan Moskova ve Kars Antlaşmalarına kadar geçen zamanda Türkiye tarafı, bölge nüfusunu korumaya çalışmış, Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın içinde kalması için bazen askeri alanda, bazen siyasi alanda mücadele vermiştir. Kars Antlaşması ile Türkiye, Nahçıvan'ın garantörüne dönüşmüştür. Türkiye ve Azerbaycan siyasetçilerinin tüm faaliyetlerine rağmen, Zangezur'un Azerbaycan'dan zorla kopartılarak Ermenistan'a devredilmesi, Nahçıvan'ı Azerbaycan'ın ana topraklarından fiziksel olarak ayırmıştır.

Birinci Karabağ Savaşı yıllarında, Nahçıvan'ın yüzleştiği zor siyasi durumda Türkiye'nin kararlı adımları bölgede refahı korumuştur. Geçen yıl İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan tarihi zafer kazanmış, işgal altındaki topraklarını geri almıştır. Savaş sonunda imzalanan 10 Kasım bildirisinde, Nahçıvan ile Azerbaycan arasındaki Zengezur koridorunun yeniden faaliyete geçmesine yönelik madde ilave edilmiştir. Bu koridorun işe başlamasının bölgesel ulaşımı hızlandıracağı, ekonomik ve ticari iş birliğini derinleştireceği beklenmektedir.

Günümüzde Türkiye, Nahçıvan'ın bağımsızlığının ve refahının garantörüdür. Türkiye'nin Nahçıvan'a sınırının olması Azebaycan ile her alanda, her düzey ve seviyede ilişkilerin korunması ve geliştirilmesi açısından önemlidir. Türkiye'nin bölgedeki politikası, hem ekonomik entegrasyonu, hem enerji işbirliğini hem de etnik benzerliklere dayalı kültürel etkileşimi içeren yumuşak, etkili, çok taraflı ve esnek bir politikadır. Türkiye'nin desteği, Nahçıvan'ın bugünkü varlığını korumasına, eski tarihini yaşamasına, sosyo-ekonomik durumunu iyileştirmesine olanak sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Azərbaycan Tarixi, 1900-1920-cı illər. (2001), 7 Cilddə. 5. Cild. Bakı, AMEA Nəşri.

Benhür, Ç. (2009), Türk Birliklerinin Azerbaycan'ı Tahliye Etmesi 1918. Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(21), ss. 23-31.

Cəfərli, E.Y. (2008), Naxçıvanda erməni-Azərbaycan münaqişəsi. Bakı, Nurlan Nəşriyyatı.

Efe, H., Kızıl, M. (2017), Sınır Kavramı ve Tarihsel Süreç İçinde Türkiye-İran Sınırının Oluşumu ve Önemi. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10 (1), ss. 77-90.

Əliyeva, J. (15 Noyabr 2020), 30 illik Həsrətə Son Qoyuldu. Xalq Qəzeti, 238, s.8.

Hacıyev, İ.M., Şıxəliyev, E.A., Cəfərli, E.N., Şabanov. M.S. (2017), Böyük güclərin Azərbaycanla bağlı geosiyasi maraqlarında Naxçıvanın yeri. Bakı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu.

Hacıyev, İ. (15 Mart 2016), "Dostluq və qardaşlıq müqaviləsi" dostluq və qardaşlığa xidmət etməlidir. 525-ci qəzet. 34, s.2-4.

Hacıyev, İ. (13 Mart 2018), Naxçıvan Muxtar Respublikası dinamik və dayanıqlı inkişaf yolundadır. Xalq qəzeti. 56, s.7.

Hacıyev, İ.M. (2019), Moskva Müqaviləsi ve Naxçıvanın Azərbaycanın Himayəsində Muxtar Ərazi Statusu. AMEA-nın Naxçıvan Bölməsinin Elmi Əsərləri. 3, s. 9-16.

Hüseynzadə, L. (2001), Araz şahiddir ki. Türk ordu generalı Kazım Qarabəkir paşa Naxçıvanda (1918-1920-ci illər). Bakı, Nurlan Nəşriyyatı.

Kop, Y. (2003), 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Ermeniler. ErmeniAraştırmaları. 1. Türkiye Kongresi Bildirileri. I cilt. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 553-566.

Məmmədov, M. (15 May 2010), Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrində Naxçıvanın mövqeyi, Azərbaycan Qəzeti, 89, s.3.

Musayev, İ. (1996), Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində siyasi vəziyyət və xarici dövlətlərin siyasəti (1917-1921-ci illər). Bakı, AMEA Nəşriyyatı.

Musayev, İ. (1998), Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində siyasi vəziyyət və xarici dövlətlərin siyasəti (1917-1921-ci illər). Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı.

Mustafayev, A. (2013), Ermenstanın soyqırım ve deportasiya siyasətində Naxçıvan, Bakı, ADPU Nəşriyyatı.

Öztığ, L. İ. (2018), Türkiye ve Ermenistan İlişkilerinde Nahçivan Sorunu. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 18(36), ss. 413-430.

Qafarov, V. (2011), Türkiyə - Rusya Münasibəylərində Azərbaycan Məsələsi (1917-1921). Bakı, Azərnəşr.

Quliyev, N., (2006), Naxçıvan Xanlığının Əhalisi. Tarixi Demoqrafik Tədqiqat. Bakı, Elm Nəşriyyatı.

Sadıqov, S.H. (1995), Naxçıvan Muxtar Respublikası tarixindən. Bakı, Azərbaycan EA Milli Münasibətlər İnstitutu.

Soysal, İ. (1989), Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, Cilt 1 (1920-1945), Ankara, TTK Yayınları.

Sultanova, M. (25 Mart 2018), Muxtariyyət, mədəniyyət və gənclər paytaxtı – Naxçıvan. Xalq Qəzeti, 42, s.5

Şimşek, O. (2010), Nahçıvan'In Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi. Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Journal of the Institute of Social Sciences Sayı, (6), ss. 111-132.

Ural, S. (2011), Kurtuluştan Mondros Mütarekesi'ne Elviye-i Selâse'de Yaşanan Sorunlar. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 47, ss. 647-676.

İnternet Kaynağı

https://president.az/articles/45924 Erişim Tarihi: 25.03.2021